ORIENTAL INSTITUTE, BARODA.

Acc. No. 22057. Subject वेदान्त.

Name तत्त्वबोधः

Author वासुदेवेन्द्रस्वामी.

Age सं १९२३. Extent F. 1-4. Gr. 110.

Language Sanskrit. Script Devanagari.

Source - Someshwar N. Pathak. Padra. Cost:- Gift.

॥तत्त्वबो० ॥श्रीगणेशाय नमः॥ अथ तत्त्वबोधप्रारंभः॥ वासुदेवेंद्रयोगींद्रं नत्वा ज्ञानप्रदं गुरुं॥ मुमु-
क्षूणां हितार्थाय तत्त्वबोधोऽभिधीयते॥१॥ साधनचतुष्टयसंपन्नाधिकारिणां मोक्षसा-
॥१॥ धनभूतं तत्त्वविवेकप्रकारं वक्ष्यामः॥ साधनचतुष्टयं किं॥ नित्यानित्यवस्तुविवेकः॥ इहा-
मुत्रफलभोगविरागः॥ शमादिषट्कसंपत्तिः॥ मुमुक्षुत्वं चेति॥ नित्यानित्यवस्तुविवेकः॥ नित्यं ब्रह्म
तद्व्यतिरिक्तं सर्वमनित्यं॥ अयमेव नित्यानित्यवस्तुविवेकः॥ वैराग्यः कः॥ इहस्वर्गभोगेषु इ-
च्छाराहित्यं॥ शमादिसाधनसंपत्तिः का॥ शमो दम उपरमस्तितिक्षा श्रद्धा समाधानं चेति॥ श-
मः कः॥ मनोनिग्रहः॥ दमः कः॥ चक्षुरादिबाह्येंद्रियनिग्रहः॥ उपरमः कः॥ स्वधर्मानुष्ठानमेव॥
दुः तितिक्षा का॥ शीतोष्णसुखदुःखादिसहिष्णुत्वं॥ श्रद्धा कीदृशी॥ गुरुवेदांतवाक्यादिषु विश्वा- श्री ६
सः॥ श्रद्धा॥ समाधानं किं॥ चित्तैकाग्रता॥ मुमुक्षुत्वं किं॥ मोक्षो मे भूयादिति इच्छा॥ ए-
त तत्साधनचतुष्टयसंपत्तिवंतस्तत्त्वविवेकस्याधिकारिणो भवंति॥ तत्त्वविवेकः कः॥ ।पु।
आत्मा सत्यस्तदन्यत्सर्वं मिथ्येति॥ आत्मा कः॥ स्थूलसूक्ष्मकारणशरीराद्व्यतिरिक्तः॥ पं-
चकोशातीतः सन्॥ अवस्थात्रयसाक्षी सच्चिदानंदस्वरूपः सन् यस्तिष्ठति स आत्मा॥ स्थू-
लशरीरं किं॥ पंचीकृतपंचमहाभूतैः॥ कृतं सत्कर्मजन्यं सुखदुःखादिभोगायतनं शरी-

यं॥ अस्तिजायते वर्द्धते विपरीणमते अपक्षियते विनस्यतीति षड्विकारवत्॥ एतत्स्थूलसरीरं
अ सूक्ष्मसरीरं किं॥ अपंचिकृतपंचमहाभूतैः कृतं सत्कर्मजन्यं सुखदुःखादिभोगसाधनं ज्ञानेंद्रि
याणि पंच कर्मेंद्रियाणि पंच प्राणादयः पंच मनश्चैकं बुद्धिश्चैका एवं सप्तदशकलाभिः सह यत्तिष्ठति तत्सूक्ष्मसरी रति
रं॥ कारणसरीरं किं॥ अनिर्वाच्यानाद्यविद्यारूपं सरीरद्वयस्य कारणमात्रं सत्स्वरूपाज्ञानं निर्विकल्प
नी करूपं यदस्ति तत्कारणसरीरं॥ उपाधीत्रयोर्या[illegible]ज्ञानमवधारयेत्॥ अवस्थात्रयं किं॥ जा
क्र ग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्था॥ जाग्रदवस्था का॥ श्रोत्रादि[illegible]ज्ञानेंद्रियैः शब्दादिविषयैश्च ज्ञायते इति यत्
तत्जाग्रदवस्था स्थूलसरीराभिमानि आत्मा विश्व इत्युच्यते॥ स्वप्नावस्था केतिचेत्॥ जाग्रद ज्ञा७
स्मृ वस्थायां यद्दृष्टं यच्छ्रुतं तज्जनितवासनया निद्रासमये यः प्रपंचः प्रतीयते सा स्वप्नावस्था सूक्ष्मसरि
राभिमानि आत्मा तैजस इत्युच्यते॥ अतः सुषुप्त्यवस्था का॥ अहं किमपि न जानामि सुखेन मया निद्रा ना५
नुभूयते इति या सा सुषुप्त्यवस्था कारणसरीराभिमानि आत्मा प्राज्ञ इत्युच्यते॥ पंच कोशाः के॥ अन्न
मयः प्राणमयः मनोमयः विज्ञानमयः आनंदमयश्चेति॥ अन्नमयः कः॥ अन्नरसेनैव भूत्वा अन्नरसे
व्यां २ नैव अभिवृद्धिं प्राप्य अन्नरूपपृथिव्यां यद्विलीयते तदन्नमयः कोशः स्थूलसरीरं॥ प्राणमयः कः॥ प्राणा
दि पंच वायवः वागादींद्रियपंचकं मिलित्वा प्राणमयः कोशः॥ मनोमयः कः॥ मनश्च ज्ञानेंद्रियपंचक

मिलित्वा भवति मनोमयः कोशः ॥ विज्ञानमयः कः बुद्धिर्ज्ञानेंद्रियपंचकं मिलित्वा ॥ विज्ञानमयः को
शो भवति ॥ एतत् सूक्ष्मशरीरं ॥ आनंदमयः कोशः कः एवमेव कारणशरीरं ॥ [illegible] प्रियमलिनसत्वं
प्रियादिवृत्तिसहितं सत् ॥ आनंदमयः [illegible] कारणशरीरं ॥ एतत्कोशपंचकं [illegible] मदीयाः प्राणाः
मदीयं मनश्च मदीया बुद्धिर्मदीयं ज्ञानमिति मदीयदेहं [illegible] ॥ यथा [illegible] कुंडलं ॥ कटक
गृहादिकं ॥ स्वभागेन्न तथा पंचकोशादिकं [illegible] आत्मानं [illegible] ॥ [illegible] सच्चिदानं
दस्वरूपः [illegible] ॥ कालत्रयेपि सत्तिष्ठति [illegible] चित् ज्ञानस्वरूपः ॥ आनंदः कः सुखस्वरूपः एवं
सच्चिदानंदस्वरूपं स्वआत्मानं विजानीयात् ॥ अथ चतुर्विंशतितत्त्वोत्पत्तिप्रकारं वक्ष्यामः ब्रह्माश्र
यासत्वरजस्तमोगुणात्मिका माया अस्ति ततः आकाशः संभूतः ॥ आकाशाद्वायुः वायोस्तेजः
तेजसः आपः अद्भ्यः पृथिवी एतेषां पंचतत्वानां मध्ये [illegible] आकाशस्य सात्विकांशात् ॥ श्रोत्रेंद्रियं संभू
तं वायोः सात्विकांशात् त्वगिंद्रियं संभूतं ॥ अग्नेः सात्विकांशात् चक्षुरिंद्रियं संभूतं जलस्य सा
त्विकांशात् रसनेंद्रियं संभूतं ॥ पृथिव्याः सात्विकांशात् घ्राणेंद्रियं संभूतं ॥ एतेषां पंचतत्वा
नां समष्टिसात्विकांशात् अंतःकरणं ॥ तद्वृत्तिभेदात् मनोबुद्ध्यहंकारचित्तानि अंतःकरणानि
संभूतं एतेषां पंचतत्वानां मध्ये आकाशस्य राजसांशात् वागिंद्रियं संभूतं ॥ वायोः राजसांशा ॥ २ ॥

घ्राणेंद्रियं संभूतं ॥ वन्हे राजसांशात् पादेंद्रियं संभूतं ॥ जलस्य राजसांशात् उपस्थेंद्रियं संभूतं ॥ पृथ

राज विव्याः राजसांशात् गुदेंद्रियं संभूतं ॥ एतेषां पंचतत्वानां समष्टि राजसांशात् प्राणपंचकं संभूतं ॥ एते

षां पंचतत्वानां तामसांशात् पंचीकरणं भवति ॥ पंचीकरणं कथमिति चेत् ॥ एतेषां पंचमहा

भूतानां तामसांशस्वरूपं ॥ एकमेकं भूतं द्विधा विभज्य ॥ एकमेकं अर्धं तूष्णीं व्यवस्था

प्य अपरं अपरं अर्धं चतुर्धा विभज्य ॥ स्वार्धमन्येषु अर्धेषु स्वभागचतुष्टयं संयोजनं कार्यं त

दा पंचीकरणं भवति ॥ एतेभ्यः पंचीकृतपंचमहाभूतेभ्यः ॥ स्थूलशरीरं भवति ॥ एवं पि

ण्डब्रह्मांडयोरैक्यं ॥ ब्रह्मांडं च संभूतं स्थूलशरीराभिमानि ॥ जीवनामकं ब्रह्मप्रतिबिंबं भवति

स एव जीवः ॥ प्रकृत्या स्वस्मिन् ईश्वरं भिन्नत्वेन जानाति ॥ अविद्योपाधिः सन् आत्मा जीव इत्यु

च्यते ॥ मायोपाधिः सन् आत्मा ईश्वर इत्युच्यते ॥ एवं उपाधिभेदात् जीवेश्वरभेददृष्टिः यावत्प

र्यंतं तिष्ठति ॥ तावत्पर्यंतं जन्ममरणादिरूपसंसारो न निवर्तते ॥ तस्मात्कारणात् न जीवेश्वरभेद

बुद्धिः कार्या ॥ ननु साहंकारस्य किंचिज्ज्ञस्य जीवस्य निरहंकारस्य सर्वज्ञस्य ईश्वरस्य तत्त्वमसीति

महावाक्यात् ॥ कथमभेदबुद्धिः स्यादुभयोर्विरुद्धधर्माक्रांतत्वात् ॥ इति चेन्न ॥ स्थूलसूक्ष्मशरीरा

भिमानी ॥ त्वंपदवाच्यार्थः ॥ उपाधिविनिर्मुक्तं ॥ समाधिदशासंपन्नं शुद्धं चैतन्यं ॥ त्वंपदलक्ष्यं

सून्यं सुद्ध

एवं सर्वज्ञत्वादिविसिष्ट ईश्वरः तत्पदवाच्यः॥ उपाधि चैतन्यं तत्पदलक्ष्यं॥ एवं च जीवेश्वरयोर
भेदे बाधकाभाव॥ एवं च वेदांतवाक्यैः सद्गुरूपदेसेन च सर्वेष्वपि भूतेषु येषां ब्रह्मबुद्धि
रुत्पन्ना ते जीवन्मुक्ता इत्यर्थः॥ ननु जीवन्मुक्तिः का॥ यथा देहोहं॥ पुरुषोहं॥ ब्राह्मणोहं॥ सू
द्रोहं॥ वैस्योहं॥ अहमस्मीति दृढनिश्चयस्तथा नाहं ब्राह्मणः न शूद्रः न पुरुषः किं
तु असंगः सच्चिदानंदस्वरूपः प्रकासरूपः सर्वांतर्यामि चिदाकासरूपोहमस्मीति दृढनि
श्चयस्वरूपापरोक्षज्ञानवान्मुक्तः॥ ब्रह्मैवाहमस्मीत्यपरोक्षज्ञानेन निखिलकर्मबंधवि
निर्मुक्तः स्यात्॥ कर्माणि कतिविधानि संतीति चेत्॥ आगामिसंचितप्रारब्धभेदेन त्रि
विधानि संति॥ आगामिकर्म कथयसि इति चेत् ज्ञानोत्पत्त्यनंतरं ज्ञानिदेहकृतं पुन्यपा
परूपं कर्म यदस्ति तदागामीत्यभिधीयते॥ संचितं कर्म किं॥ अनंत कोटिजन्मनां बीज
भूतं सत् यत् कर्मजातं॥ पूर्वोपार्जितं तिष्ठति तत्संचितं ज्ञेयं॥ प्रारब्धं कर्म किमिति चेत्॥ इदं
शरीरमुत्पाद्य इह लोके॥ सुखदुखादिप्रदं यत्कर्म तत्प्रारब्धं भोगेन नष्टं भवति॥ प्रारब्ध
कर्मणां भोगादेव क्षय इति॥ संचितकर्म ब्रह्मैवाहमिति निश्चयात्मकज्ञानेन नश्यति॥ किंच
ज्ञानज्ञीः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते यथा इति भगवद्वचनात्॥ आगामी कर्मापि ज्ञानेन न ॥१३॥

श्यति ॥ किंच ॥ आगामिकर्मणां नलिनीदलगतजलवत् ॥ ज्ञानिनां संबंधो नास्ति ॥ कि
चा ये च ज्ञानिनं स्तुवंति भजंति ॥ अर्चयंति तान् प्रति ज्ञानिकृतं आगामि पुण्यं गच्छति
ये च ज्ञानिनं निंदंति द्विषंति दुःखप्रदानं कुर्वंति तान् प्रति ज्ञानीकृतं सर्वं आगामिक्रि
यमाणं यदवाच्यं कर्म पापात्मकं गच्छति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ सुहृदः पुण्यकृत्यां द्विषं
तः पापकृत्यां गृह्णंतीति ॥ तथा च आत्मवित् संसारं तीर्त्वा ब्रह्मानंदमिहैव प्राप्नो
ति च ॥ तरति शोकमात्मविदित्याहि श्रुतिः ॥ तनुं त्यजतु वा काश्यां श्वपचस्य गृह
एव वा ॥ ज्ञानसंप्राप्तिसमये मुक्तोऽसौ विगताशयः ॥ इति स्मृतिः ॥ छ ॥ इति
श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य श्रीमत् [illegible] सुरेंद्र स्वामि [illegible] बोधः समाप्तः ॥ सं
वत् १९२३ ना फागण सुदि ११ मे वार [illegible] समाप्ताः ॥ शुभमस्तु ॥ श्रीरस्तु
श्रीरस्तु ॥ ॥ छ ॥